

Het charisma van Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) 'Die het best kan lijden, brengt het meest tot stand'

Jan Willem Stutje

Summary

Using Max Weber's theory of charisma, this paper tries to explain the extraordinary popularity of Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) in the early Dutch labour movement. It depicts the circumstances in which Domela rose to leadership in the 1880s and it demonstrates the relationship between the protest culture of the masses in revolt against the social and economic strains caused by the rapid industrialisation since 1860 and the specificity of Domela's charisma.

Two factors conditioned Domela's charisma: the presence of a dynamic mass movement and a rather loosely structured organisation (SDB) with a minimum of discipline and hierarchy. When towards the end of the 1880s the political situation deteriorated and reformist tendencies challenged the revolutionary project, Domela tried to keep the organisation on the right track by stressing the need for political and organisational discipline. By doing so Domela undermined the foundations of his charisma, starting a process of routinisation and trivialisation.

Inleiding

In 1922 verscheen postuum Max Webers *Wirtschaft und Gesellschaft*.¹ In dit werk hield de Heidelbergse socioloog zich onder andere bezig met macht en heerschappij. In dat verband ontwikkelde hij zijn ideeën over charismatisch leiderschap. In het alledaagse taalgebruik wordt dit begrip vaak gelijkgesteld aan een wat mysterieuze persoonlijke aantrekkingskracht. Bij Weber kreeg het een specifieke betekenis. Charisma is niet een objectieve in de persoonlijkheid van de leider aanwezige kwaliteit, maar een uitzonderlijke politieke, profetische of religieuze gave die een aanhang in crisissituaties de leider toedicht. Het gaat dus om een sociale interactie, om een verhouding tussen leider en aanhang, en niet om een wonder of een goddelijke genade. Ferdinand Domela Nieuwenhuis is waarschijnlijk de meest charismatische leider geweest die de Nederlandse arbeidersbeweging heeft gekend.

Tussen Domela en zijn aanhang ontstond, in Webers terminologie, een 'emotionale Vergemeinschaftung'. Deze bijzondere, emotionele band deed een creatieve revolutionaire cultuur ontstaan die dwars stond op de heersende maatschappelijke orde en die in de jaren 1880 en in de eerste helft van de jaren 1890 de belofte van een andere wereld inhield. Domela deed het geloof postvatten een doorbraak te kunnen forceren. 'Us ferlosser

komt', het leek een kwestie van tijd en dan zou een nieuwe wereld worden geschapen.

De vraag is hoe en onder welke omstandigheden Domela deze kwaliteit toegedicht kreeg? Was er sprake van een bovennatuurlijke en niet voor iedereen toegankelijke gave?² En was deze gave voldoende om tot leiderschap uitverkoren te worden of oefende de brede sociale en culturele crisis een doorslaggevend invloed uit? Wat – vervolgens – was de aard van het charisma? Verbonden met het door hem beschreven proces van 'Entzauberung und Rationalisierung' introduceerde Weber een 'Charisma der Vernunft'.³ Maar gingen in de industrieel bureaucratische samenleving de zogenaamde oudere vormen van charisma geheel verloren?⁴ Speelden bij Domela niet juist ethische en religieuze, zelfs magische elementen een rol? Als dat het geval is: op welke maatschappelijke omstandigheden vormde dit hybride charisma dan een antwoord?

Voor we deze vragen beantwoorden, verdient de verschijningsvorm van Domela's charisma wat meer uitwerking. Wat waren haar belangrijkste trekken?

Domela's charisma

Opmerkelijk was Domela's zuivere, ascetische levenshouding: hij was zich ervan bewust, naar het woord van zijn Friese tijdgenoot Vitus Bruinsma, dat 'zij die zich scharen onder de banier van het verdrukte proletariaat moeten bedenken dat ze zich tevens inlijven in een leger dat eerlijkheid en goede trouw in het vaandel voert'.⁵ Het betrof een wil tot zuiverheid, die zijn oorsprong had in de ervaring van het onzuivere, van rotting en bederf⁶; wat Max Weber de geest van berekening en egoïsme noemde en wat Marx in zijn Frühschriften als vervreemding en verzakelijking bestempelde: 'ziekelijke' bijverschijnselen van een zich ontplooiende industrieel kapitalistische maatschappij.⁷ Na het neerleggen van het domineesambt in 1879 kwam Domela er toe dat zuiverheidsideaal vorm te geven in een socialistisch geïnspireerde utopie: een wereld van harmonie en gemeenschap zonder winstzucht en wilde consumptie.⁸ Ter wille van dit zuiverheidsideaal predikte Domela de weg van ascese: van geheelonthouding en vegetarisme.⁹ Het bevatte een aansporing slechts te gebruiken wat zuiver en natuurlijk was: een teken van spiritualiteit maar ook een bewijs dat de geest sterker was dan het lichaam en de wereldse verleiding de baas kon.¹⁰ Niet alleen een manifestatie van soberheid, maar een weloverwogen revolve tegen de moderniteit, waarvan in de periode van maatschappelijke crisis rond 1900 een sterke aantrekkingskracht uitging.¹¹

Werd Domela om deze innerlijke levenshouding op handen gedragen, wat de uiterlijke kant betreft dankte hij zijn invloed aan een opvallende presentatie. Hij bezat een ingetogen, eerder waardige dan opgewonden

welsprekendheid, een 'twee-eenheid van geestdrift en redelijkheid, zoals Romein in zijn portret van Domela schreef, kanselwerk waarvan de voormalige predikant de effectiviteit al vroeg had leren kennen.¹²

Met opruiing had zijn redeneerkunst weinig van doen. Zo hoog als in zijn standbeeld kwam zijn vuist zelden, ooghoogte was al verheven genoeg.¹³ Zijn werking berustte op een krachtig inlevingsvermogen. Domela was gewend de gevoels- en gedachtewereld van zijn toehoorders te lezen en te geven wat zij begrijpen konden zonder tot hen af te dalen.

Met aanschouwelijke beeldspraak trachtte hij te overtuigen, zoals in het Friese Appelscha in 1889, toen Domela in een bijna Multatuliaanse parabel zijn voornamelijk uit veenarbeiders bestaande gehoor aanspoorde zich tegen de ellende te organiseren: 'Niemand zal u daarin uitkomst brengen, gij moet uw eigen verlosser zijn'.¹⁴

Domela hield niet van hiërarchie, noch van het gezag dat daaraan werd ontleend. Veeleer vereenzelvigde hij zich met de Jezus-figuur, een identificatie die alleen te begrijpen is wanneer we in het oog houden dat Domela al vroeg het verticale beeld van Jezus als Gods zoon, die wonderen verrichtte en wiens zedelijk leven tot richtsnoer diende verruilde voor een vermenschlijkte Jezus, voorbeeld van een onafhankelijke denker en inspirator.¹⁵ Ook na het vertrek uit de kerk aan het einde van het decennium bleef die naar Jezus verwijzende en op Jezus lijkende Nieuwenhuis bestaan.¹⁶ De sociale groepen die snakten naar een herstel van waardigheid en die buiten de politiek werden gehouden, zagen in deze strijder tegen gezag en onderdrukking de aangewezen persoon om het collectieve ideaal te belijden.

Domela groeide uit tot charismatisch leider, maar niet omdat hij –zoals Henriette Roland Holst kort na zijn dood schreef– 'den massa uit den dood wekte'.¹⁷ Doods was de beweging allerminst. De jaren 1880 en 1890 kolkten van verzet.¹⁸ Wel, omdat de volksbeweging Domela meesleepte en naar voren duwde. In zijn gedenkschriften *Van Christen tot Anarchist* merkte hij op 'in de arbeidersbeweging te zijn getrokken. [...] Gezocht heb ik het niet, het was de gang van zaken die er mij in bracht'.¹⁹ Ook de toch niet ongenueanceerde Sam de Wolff meende Domela meer als een 'gedrevene' dan als een 'drijver' te kunnen kenschetsen.²⁰

Deze woorden illustreren dat aan Domela's promotie tot charismatisch leider geen organiserende hand ten grondslag lag. Begrijpelijk want geen partij of vakvereniging was stabiel genoeg om zijn stempel op de beweging te drukken, het proces van sociale verandering verliep te ongelijkmatig: al naar gelang bedrijfstak, streek en plaats waren er grote verschillen in tijdstip en tempo.²¹

Pas tussen 1885 en 1893 groeide de Sociaal Democratische Bond (SDB) uit tot wat – en dan nog met enige moeite – een landelijk verspreide

organisatie genoemd kon worden.²² Pas toen werd ook de exclusiviteit van de werklieden uit de ambachtelijke sector doorbroken en breidde organisatie zich uit naar het ongeschoolde fabrieksproletariaat, naar de landarbeiders, de veenarbeiders, de seizoenwerkers en de arbeiders in de havens.²³

Maar ondanks de doorbraak ontbrak het de SDB aan een centraal gezag en bleef de organisatie informeel en tot weinig verplichtend.²⁴ Al werden de meetings door duizenden met uitschieters van 10.000 tot 15.000 bezocht, tot een stabiel en noemenswaardig ledental kwam het niet: 4000 leden in 1886 (waarvan de helft in Amsterdam en de Zaanstreek) en ruim 5000 in 1893 (waarvan de helft in Friesland en Groningen), met een diepe inzinking daar tussen in.²⁵

De cijfers laten zien dat de overgrote meerderheid van het volk buiten ieder politiek of sociaal debat stond, alle inspanning van de beginnende socialistische beweging ten spijt. Het beschavingsideaal bleef in de bovenlaag steken. Daaronder hield men vast aan de zo verfoeide 'verkleefdheid aan oude ideeën'.²⁶ In deze geringschattend afgedane solidariteit en hulpvaardigheid in de buurten en arbeiderswijken lag niettemin een krachtig groepsbewustzijn opgesloten.²⁷

Uit dit groepsbewustzijn – gevormd in een context van culturele en sociale segregatie – kwam de energie vrij waarmee de (nieuwe) regulering, disciplinerende en verzakelijking van de industriële arbeid werd tegemoet getreden.²⁸ Woede over de bestaansonzekerheid, over de oplopende (massa) werkloosheid, over armoede en vernedering vond begin jaren 1880 een eerste uitlaat in stakingen en wilde acties in steden als Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en in de Zaanstreek. Spontaan, maar vooral ook onconventioneel in de waarden en normen die de vaak jonge oproerkraaiers inspireerden. Niet de 'fatsoenlijke' socialistische werklieden zetten de toon, maar de fabrieksarbeiders, de losse arbeiders en de werklozen in de volgepakte buurten en sloppen van de steden.

Hier heerste een onderklasse die minder geïnteresseerd was in duurzame organisatie, maar des te meer het hart liet spreken en geweld niet schuwde.²⁹ Ze veranderde de straat in een toneel van agitatie. Arrestaties en vonnissen golden er als eretekenen en het martelaarschap werd in strafmaat gemeten. Dergelijke zaken maakten deel uit van een eigenzinnige cultuur, waar veteranen als Hendrik Gerhard, Klaas Ris en Joan Nieuwenhuis, maar ook bestuurders als Henri H. van Kol en Jan Antoon Fortuyn of nieuwbakken socialisten als Franc van der Goes moeite mee hadden.³⁰

Met tegenzin zagen ze Domela Nieuwenhuis door de acties voortgestuwd worden. Dat de toon van Recht voor Allen steeds agressiever werd, 'wraak en haat' de kolommen vulde, verwekte afschuw.³¹ Domela moest weten dat al het gescheld alleen geschikt was om 'dierlijke hartstochten' te wekken.³²

Henri van Kol, socialist van het eerste uur, verweet hem met vuur te spelen. Domela diende zijn lankmoedigheid te laten varen en de ‘vervloekte anarchisten’ met hand en tand te bestrijden. Zo niet dan zouden ‘vele (en de beste!) strijders onze rangen verlaten, en de degelijksten onder de werklieden zich niet bij ons aansluiten’.³³

Twee stromingen

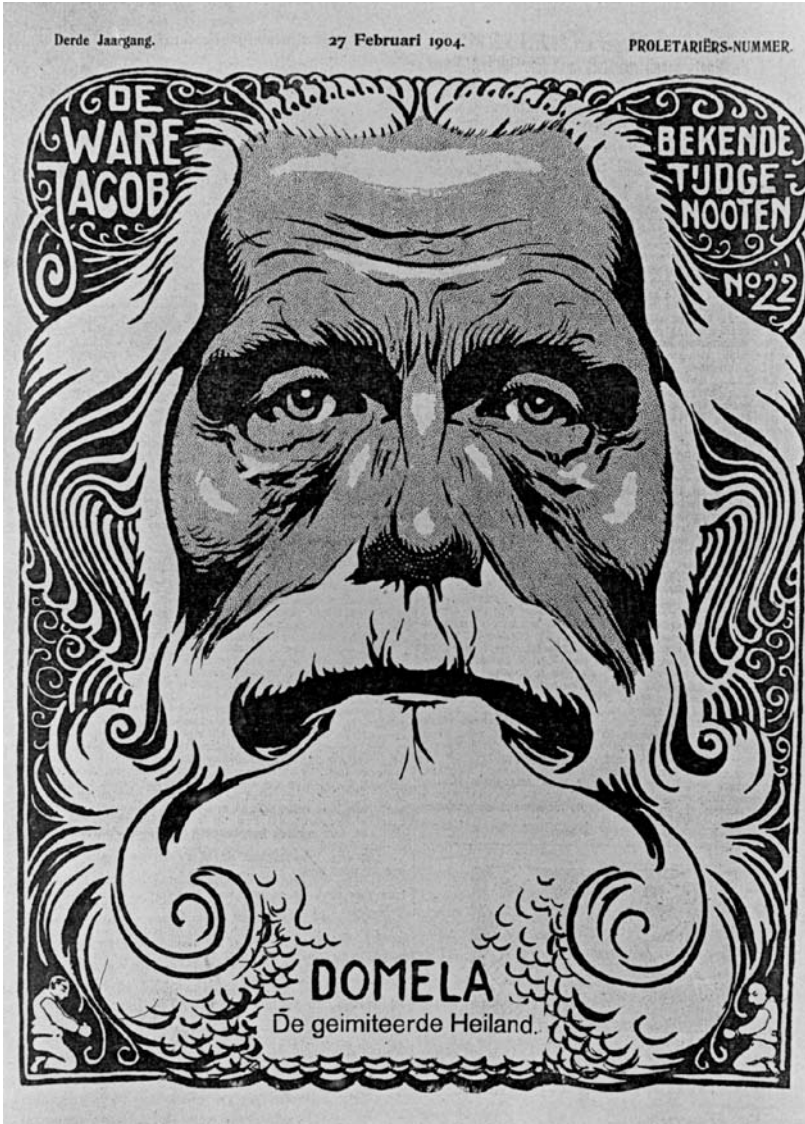
Voor Berend Bymholt, onderwijzer en chroniqueur van het vroege socialisme, was het bestaan van “tweeërlei strooming” in de partij halverwege de jaren tachtig een uitgemaakte zaak.³⁴ Een juiste waarneming? Zeker! Al lagen de scheidslijnen niet in de houding tegenover revolutie, parlement of privébezit. Wel in de vraag: hoe de ongepolijste beweging in de partij te betrekken? En hoe aan de verschillende culturen en tradities recht te doen?

Voor A.H. Gerhard stond vast dat ‘het volk in hart en nieren anarchist in den slechten zin van het woord [was] terwijl de Soc. Democratie per se een massa van hooger zedelijk gehalte vorder[de]’.³⁵ Een standpunt dat aanhangers van de vrijdenkersvereniging De Dageraad of handwerkslieden, die vanuit een intellectueel motief tot het socialisme kwamen, makkelijk konden billijken.

De animo om de nieuwe lichten en hun politiek van de straat in de Bond te integreren leek niet groot. Vele nieuwkomers verlieten de SDB dan ook weer na de woelingen van 1885-1886 en na het Palingoproer van 1887, uit teleurstelling over de magere resultaten, maar ook uit onvrede over de koudwatervrees in partijkringen die zich voor beschaafd hielden.³⁶ Er heerste een diep wantrouwen tegen de heren uit de bourgeoisie, ‘heeren met boord en hoed’, die bijna zonder onderscheid voorstanders van de ‘parlementaire’ actie waren; zo uitgesproken dat ‘parlementair’ en ‘heer’, aldus Saks, ‘weldra als identiek werd beschouwd en van gelijke onwenselijkheid’.³⁷ Willem Vliegen, toen nog een jonge typograaf, dacht er net zo over, maar maakte op ‘de bourgeois die onze beweging zoveel kwaad doen’ één uitzondering: Domela Nieuwenhuis, ‘het welke’ – zo haastte hij te zeggen: ‘ik ook in het publiek gaarne wil verklaren’.³⁸

De spontane groepssolidariteit waaraan men in de eigen buurt gewend was geraakt, werd in de Bond gemist. De quasi-religieuze symboliek – de zang, de plechtige vaandelwijdingen, de taal en beeldcultuur – waren voor de nieuwkomers niet meer dan een façade, achter welke disciplinerende schuilging. Hoog en laag, arm en rijk, stad en platteland verdeelden ook in de socialistische beweging de rangen, misschien niet volledig, maar voldoende om de neerbuigende druk van rol en status te voelen.³⁹

Domela Nieuwenhuis leek zich aan dat beeld te onttrekken. Hij belichaamde de wil tot een egalitaire gemeenschap waar een ieder zich ongeacht

Domela als de gemankeerdeheiland. Prent die de sociaal-democratische tekenaar Albert Hahn maakte voor de omslag van het Proletariërs-nummer van De Ware Jacob, februari 1904.

achtergrond of functie thuis kon voelen.⁴⁰ En hij hielp de gemeenschap ook vorm te geven, zelfs tegen de stroom in.⁴¹ De beloning was het leiderschap – een leiderschap dat een oncontroleerbaar charismatische dynamiek kon krijgen omdat de disciplinerende bestuurlijke en hiërarchische verhoudingen nog niet tot volle wasdom waren gekomen.⁴² Meer dan door

formele bevoegdheden werd Domela's aanzien bij vriend en vijand bepaald door moed, zuiverheid en offervaardigheid. Kwaliteiten die juist in de jaren van heftige beroering tussen 1885 en 1887 ruimschoots geëtaleerd konden worden.

In de agitatorische, vaak op de persoon gerichte toon van Recht voor Allen herkenden de aanvalslustige jongelieden hun geestverwant. Zijn onverzettelijkheid oogstte bewondering. Was zijn veroordeling wegens majesteitsschennis in 1886 niet het krachtigste bewijs dat Domela pal stond voor zijn overtuiging? Duizenden namen afscheid toen hij op weg ging om zijn straf te ondergaan.

Het volk bond zich aan zijn leider, een adoratie die Domela indringend beantwoordde met het woord van Pilatus 'of mijn werk is uit den mensch, en dan zal het vanzelf verdwijnen, of mijn werk is uit God en dan zal het niet verdwijnen, trots alle vervolging'.⁴³ Overmoedige retorica? Niet volgens tijdgenoten, die nog twintig jaar nadien uitspraken dat Domela 'een tijdperk in zijn leven heeft gekend dat hij de macht bezat een groot volksdeel tot daden te brengen zoo hij wilde dat het die zou begaan'.⁴⁴

Wie met zo'n bovenmenselijke genade werd bekleed, moest het lijden wel aanvaarden. Een advies naar het buitenland te gaan en de eigen huid te redden – een idee van de Van Kols en de Gentse partijchef Ed. Anseele – legde Domela naast zich neer.⁴⁵ Het martelaarschap bood Domela prestige en dat gaf hij niet graag prijs. Een praktische overweging, want: 'Mijn proces heeft prachtige propaganda verwekt en doet als zoodanig meer nut dan vele redevoeringen. En dat in alle delen des lands'.⁴⁶

Van Domela's charisma was 'lijden' een essentieel bestanddeel. Hij ging erin voorop zonder de bevrediging te verbloemen die de zelfopoffering bracht. Met instemming citeerde hij de Britse dichter Milton: 'Die het best kan lijden brengt het meest tot stand'.⁴⁷

Die overtuiging schiep zijn eigen gelijk. Het bevorderde de identificatie met en door zijn aanhang. En deze putte er een buitengewone energie uit. Dat hij deze energie kon losmaken, tekende de kracht van Domela's charisma. Domela was meer dan de man die de weg wees, een leider die de mentaliteit van zijn volgers diepgaand veranderde.⁴⁸

De kring van sympathisanten vertrouwde hem blindelings. Ze gunde hem zijn comfortabele huisvesting, zijn uitstapjes naar Parijs of naar de 'verrukkelijke' Zwitserse bergen.⁴⁹ Had hij niet alles geofferd, een rijke toekomst prijs gegeven?

Dat Domela met zijn deel van het familievermogen de beweging steunde, bevestigde Webers stelling dat de charismaticus ieder geregeld geldelijk gewin als onwaardig versmaadt.⁵⁰ 'Een waarachtig Socialist', aldus Domela vol van pathos, 'vraagt geen loon dan het gevoel zijn plicht te hebben gedaan'.⁵¹

Discipline en organisatie

Charisma is naar zijn aard een instabiele eigenschap. De held ontleent het niet aan traditie, aan regels of statuten. Hij verwerft het door zijn aanhang. Maar als de charismaticus zijn gezag niet waarmaakt en de nood van zijn aanhang ongelukkig laat, verliest hij zijn betovering.

Om zijn charisma te behouden moest Domela steeds opnieuw bewijzen dat het lukte de geesten te verenigen rondom een stelsel van egalitaire waarden. De voorwaarden voor het welslagen hiervan kalfden in het laatste decennium van de negentiende eeuw langzaam af.

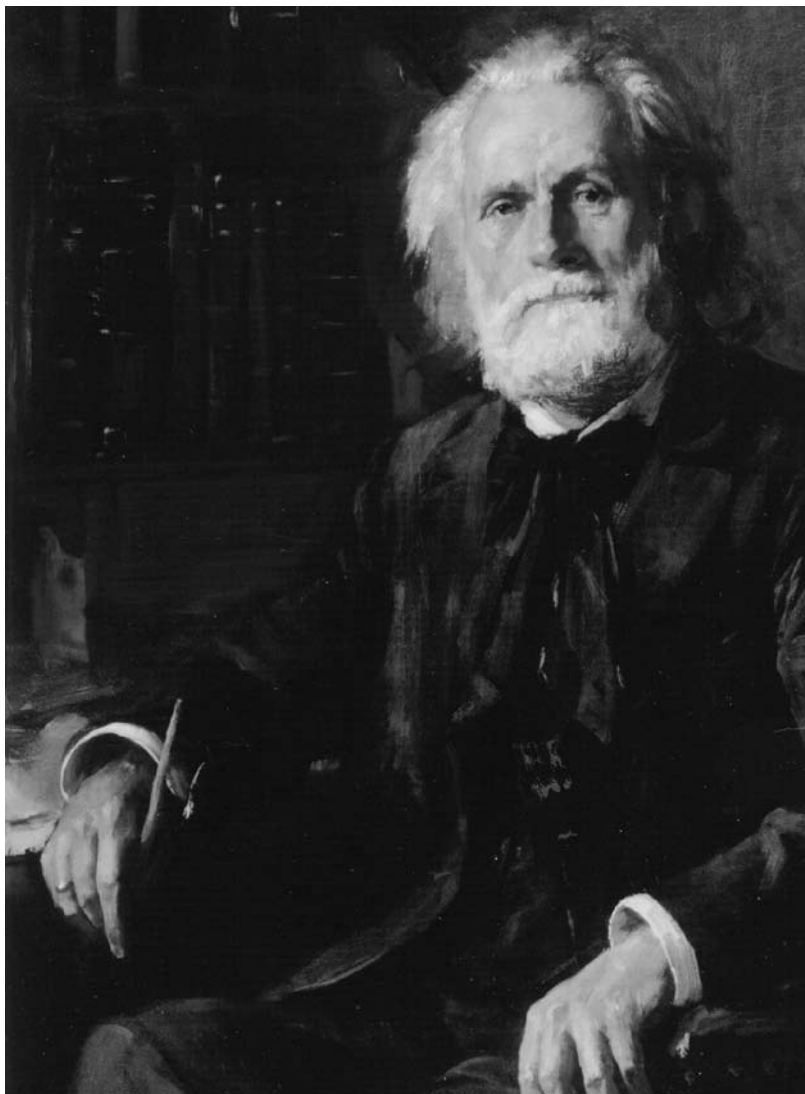
Tot de jaren 1890 bleef de SDB tamelijk ongeorganiseerd. Zo lang de afdelingen aan weinig regels gebonden waren, behield Domela de ruimte om zijn charisma te ontplooiën. Toen de partij de kinderschoenen ontgroeide, bleek hoe moeilijk charisma zich tot discipline en organisatie verhiel.

Aan de professionalisering lag een tweetal ontwikkelingen ten grondslag: het uitwaaien van de beweging naar het veen- en landbouwgebied van Friesland en Groningen waardoor in het begin van de jaren 1890 het aantal afdelingen spectaculair toenam en de deelname aan de in 1889 in Parijs opgerichte Socialistische [Tweede] Internationale. Beide ontwikkelingen stimuleerden de behoefte aan coördinatie en centralisatie, wat ten koste ging van de positie van Domela. Het oprukkende apparaat, de discipline, de regels en vaste procedures maakten het charismatisch speelveld kleiner. Voortaan kwamen alle ideologische en organisatorische draden bijeen in Amsterdam waar het afdelingsleven al sinds 1887 niet meer via de moeilijk te controleren buurt en wijkafdelingen functioneerde maar via de naar neutraliteit neigende vakverenigingen.

Van zo'n disciplineringsproces was in de noordelijke provincies voorlopig nog geen sprake. Hier behield de beweging wat langer haar losjes gestructureerde karakter en zorgde de spectaculaire dynamiek vanaf 1888 voor een warm afdelingsleven. Domela's charisma begon er een tweede leven.

Stond het platteland voor Domela open, in een stad als Leeuwarden domineerden de voormannen van de kiesrechtbeweging: de redacteur van het Friesch Volksblad Oebele Stellingwerf, de leraar Vitus Bruinsma en later Pieter Jelles Troelstra wiens loopbaan begon in de Friese Volkspartij, een brede coalitie van SDB-ers en radicalen, 'een allegaartje [...] van heeren en arbeiders, burgers en boeren', aldus het wat misprijzende oordeel van J. Saks (Pieter Wiedijk) over een organisatie die op het hoogtepunt eind 1891 meer dan 100 verenigingen telde met een ledental van 5000.⁵²

De ideologische verwarring ten spijt, de propagandisten spraken wel de taal van de arbeiders. De eenvoudige veen- en landarbeiders verstonden slechts een enkel woord Nederlands. Een handicap voor Domela die afhankelijk was van het gesproken woord. Juist in de massaal bezochte openbare meetings en vergaderingen konden zijn toehoorders zich

Domela op een schilderij van de Larense portretschilder Barich Lopes de Leao de Laguna.

met hem vereenzelvigen. Maar Domela was meer dan het gesproken of geschreven woord alleen, hij was ook een schouwspel en dat vergoedde veel als we de getuigenissen van zijn verering op het Friese en Groningse platteland serieus nemen.⁵³ Meesterlijk schetste Vliegen zijn onalledaagse suggestieve gestalte waar tegelijk zachtheid en kracht uit sprak. Even plastisch ontleedde hij diens zelfbeheersing, dat onmisbare rekwisiet in het theater van het charisma. Bewondering was gebaat bij afstand en

als in een comedia dell'arte droeg Domela het uitdrukingsloze masker, waarop zijn gevolg alle hoop en verlangen kon projecteren: 'Maatloos was de vergoeding [...] – doch [Domela's] gelaat [bleef] onbeweeglijk', noteerde Vliegen.⁵⁴ Door zijn bewonderaars gevoelsmatig, maar ook fysiek op afstand te houden schiep Domela rond zijn persoon een intrigerend mysterie.⁵⁵

Kon Domela bogen op een beste reputatie, de behoefte aan eigen, Friese en Groningse sprekers en propagandisten was er niet minder om. Het centralisme van de landelijke SDB werd er niet erg op prijs gesteld, zijn vertegenwoordigers soms als zonderling bejegend.

Vanaf het midden van de jaren tachtig kende de beweging er zijn eigen woordvoerders, eigenzinnige figuren met gezond verstand die lang niet allemaal door Domela tot het socialisme waren gebracht.⁵⁶ Waarvan een enkeling zich zelfs – net als hij – met het aureool van Messias tooide, zoals de Groninger Tjerk Luitjes.⁵⁷ Of de kleermaker Tjeerd Stienstra uit Drachten.⁵⁸ Ook Stienstra offerde zich voor de beweging in de verwachting van de grote dag.⁵⁹

Het waren zelfstandige mannen, vrijdenkers en multatulianen; zeer radicaal, al was het maar om de strijdbare liberale beweging de loef af te steken⁶⁰; medestrijders, die Domela hoogachtten maar kritiek op zijn optreden niet uit de weg gingen, vooral niet, als deze weer eens de gelegenheid aangreep om à la Lassalle alles buiten de SDB als 'een reactionaire massa' te kwalificeren. Mikpunt was dan de Friese Volkspartij, van wiens leiding Domela altijd een zekere na-ijver voelde.⁶¹

Omstreden leiderschap

Tot 1890 was Domela's positie onomstreden, daarna volgde de omslag. Veelzeggend was Domela's afwezigheid half augustus op de grote kiesrechtmanifestatie in Het Meer nabij Heerenveen. Zelfs uit Amsterdam liepen extra treinen, maar van het Kamerlid Nieuwenhuis was geen spoor te bekennen. Dat hij van het Kamerwerk zijn bekomst had, moet met dat wegblijven te maken hebben gehad. Vanuit Schoterland was hij in 1888 in de Kamer gekozen, maar wat hij ook voorstelde (8-urendag, een einde aan de oorlog in Atjeh, verbod gedwongen winkelnering, enzovoort), alles werd weggehoond. Het deed zijn reputatie geen goed, het aureool van onaantastbaarheid verloor zijn glans. Niets tot stand brengen in jaren die zwanger waren van vernieuwingsdrang, was een teken van zwakte.

De man die een en al zelfbeheersing was, verloor de rust, toen zijn medestrijders de eigen ambitie nadrukkelijker op de voorgrond plaatsten. Hatelijke bejegeningen waren geen incident meer, ondervond Van Zinderen Bakker, maar ook Geert van der Zwaag, Derk R. Mansholt en Tjeerd Stienstra werden verweten onder hetzelfde vaandel te marcheren als de Volkspartij.⁶² Domela vreesde een nieuwe hervormingsgerichte

parlementair socialistische partij naast de SDB. Duidelijker kon hij de streep niet trekken, toen hij in Recht voor Allen waarschuwde: 'Welnu, wij als sociaal-democraten, de machtigste arbeiderspartij, zijn niet van plan ons te laten gebruiken door wien het ook zij'.⁶³

Een breuk kwam in zicht toen het bestuur van de SDB uitsprak dat het 'voortdurend samenwerken [...] met andere verenigingen leiden moest tot verwatering van het socialistisch beginsel' en dat 'in het isolement hare kracht ligt'.⁶⁴

Voor zijn hang naar zuiverheid betaalde Domela een hoge prijs. De kring van dissidenten werd groter. Een teken dat Domela's persoonlijke charisma langzaam verwelkte en dat hij in zijn relaties tot de brede aanhang aangewezen raakte op het rationele in de partijreglementen gefundeerde bureaucratische gezag, een ontwikkeling die Max Weber als 'die Veralltäglichsung des Charisma' typeerde.⁶⁵

Hierin school een fatale paradox. Want hoe meer Domela zich van het apparaat bediende, des te sterker hij de charismatische band met zijn aanhang ondermijnde. Al diende dit zoals in 1891 nog een veldwinnend radicalisme, dat een geleidelijke parlementaire weg verwierp, het verhoedde niet dat Domela van zijn lokale vertrouwenslieden vervreemd raakte.

De gaten in het netwerk bleken – zeker in de provincie - moeilijk te dichten. De pers noch het overkoepelend bestuurswerk konden het verlies van verbindingsschakels voldoende compenseren. In de buitengewesten miste Domela de intermediairs die het socialistisch gedachtegoed vertaalden en binnen het aandachtsveld van het publiek brachten. Een gemis, omdat de vele analfabeten niet zelfstandig in staat waren aan de hand van geschreven teksten, kranten of brochures een houding te bepalen.

In de strijd tussen parlementairen en revolutionairen overheerste dan al snel het sentiment van eenheid, al lag daar voor de SDB – moesten we Domela geloven – niet 'hare kracht'. Maar de stem van Domela was op dat ogenblik nog maar één uit velen.

Dat de discipline in de provincie het minst voelbaar was en dat daar het verlies van vertrouwenslieden Domela het hardst opbrak, zien we terug in het groeipatroon van de parlementaire oppositie. Niet in Amsterdam of in Den Haag, maar in de noordelijke provincies verzamelden de parlementairen vanaf 1892 hun eerste krachten.

Domela stond machteloos, zijn charisma was verschrompeld. Hij was een alledaagse politicus geworden met beperkte sanctiemiddelen. De magiër, die bergen verzette, was uit hem verdwenen.

Ter afsluiting

Het begrip charisma wordt te pas en te onpas gebruikt. Iedere welbespraakte politicus met steun onder de bevolking wordt van het etiket voorzien. Maar

populariteit wijst nog niet noodzakelijk op charisma. De charismaticus onderscheidt zich door het vermogen loyaliteit op te roepen onafhankelijk van welke formele status of positie ook. Hij manifesteert zich in tijden van onrust, breekt met tradities en wordt buitengewone gaven toegedicht.

De bron van Domela's charisma lag niet in hoofdzaak in zijn persoon. Niet zijn optreden of stijl maar de perceptie van zijn aanhang was doorslaggevend.⁶⁶ Domela's charisma was het grootst in de jaren 1885 tot 1891 toen de beweging een tamelijk los gestructureerd karakter kende en de aanhang nog het proletariaat in zijn geheel – het gemeen – representeerde, en niet slechts het respectabele, hoger gekwalificeerde deel. Een situatie typerend voor de beginfase van industrialisatie, wanneer kapitalistische markt- en arbeidsverhoudingen disciplineren en verzakelijking meebrengen, maar de pre-industriële ongebondenheid nog intact is.

Tussen Domela en zijn aanhang bestond een symbiotische verhouding. Domela was een volkman die een egalitaire socialistische tegencultuur vorm gaf en met waarden als zuiverheid en authenticiteit aansloot bij de belevingswereld van zijn gevolg. Zijn charisma kende magische en religieuze kwaliteiten die het sublimeren van hoop en verwachting en het toedichten van buitengewone gaven gemakkelijk maakten, niet toevallig aan het eind van de negentiende eeuw die – getuige ook de oprichting van de Antirevolutionaire Partij (1879) – een nauwe verbinding te zien gaf tussen godsdienst en politiek.⁶⁷

De beweging van Domela of liever de tegencultuur was meer dan een apparaat om belangen te behartigen. De wereld van de zang- en toneelclubs, de scherm- en debatingclubs, de vrouwen- en jongelingenverenigingen kende een eigen taal, stijl en mentaliteit. Deelname verleende zin en identiteit en maakte een gemeenschap mogelijk, waarin geestverwantschap een ander woord was voor broederschap. Wie er om vroeg, bood Domela – desnoods persoonlijk – morele en financiële steun, de verhoudingen waren er allerm minst verzakelijkt.⁶⁸

Hoe verheven ook, Domela werd niet als persoon aanbeden, maar als belichaming van gezamenlijk beleefde waarden. Dat kwam in het gedrang, toen de entourage van Domela, eerst in Amsterdam maar weldra ook in de noordelijke provincies, getroffen door versterkte repressie en ledenverlies (na 1887) en zonder aansprekend resultaat in parlementaire arbeid, voor een meer op behoud gerichte koers begon te pleiten. Domela's poging het revolutionaire project te redden door met strakkere organisatie en discipline de loyaliteit en zuiverheid te herstellen beperkte de eigen speelruimte en ondermijnde zijn charisma.

Zijn charisma raakte besmet door de alledaagsheid van organisatie, haar uniforme regels en orde. Door macht uit te oefenen en offers te vragen casteerde hij het wezen van zijn profetenfiguur: de bereidheid juist zelf

kwetsbaar te zijn en offers te brengen. Zijn optreden beantwoordde niet langer aan de verwachtingen die bij zijn gevolg gewekt waren. Domela was een gewone politicus geworden, die in de strijd met zijn parlementaristische tegenstrever Pieter Jelles Troelstra, niet meer vanzelfsprekend op de steun van de socialistische achterban kon rekenen.

Noten

- 1 M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1922.
- 2 M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 2. Halbband, Tübingen 1956, p. 662.
- 3 Max Weber, a.w., p. 726. Günther Roth, Wolfgang Schluchter, *Max Weber's Vision of History*, Berkeley 1979; Stefan Breuer, *Max Webers Herrschaftssoziologie*, Frankfurt t/ New York 1991.
- 4 Vgl. Günther Roth, *Politische Herrschaft und persönliche Freiheit*, Frankfurt am Main 1983.
- 5 Vitus Bruinsma, 'Een herinnering en een opwekking', in: *Ter gedachtenis aan Multatuli*, Amsterdam 1892.
- 6 F. Domela Nieuwenhuis, *Enige Bijbelteksten, Verklaard en uitgelegd*, Zandvoort z.j., p. 9.
- 7 M. Weber, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, hersg. und eingel. von Dirk Käsler (München 2006); K. Marx, *Die Frühschriften*, hrsg. von Siegfried Landshut 7. Aufl. (Stuttgart 2004). Als commentaar op Job. 14: 4: 'Wie zal een reine vinden, waar niemand rein is?', tekende Domela aan: 'Dat is de vloek der kapitalistische wereld, dat zij zelfs de beste aanleg en de eerlijkste natuur dwingt om mee te doen'. Zie F. Domela Nieuwenhuis, *Enige Bijbelteksten, Verklaard en uitgelegd*, Zandvoort z.j., p.76.
- 8 Zijn tegenstanders ontging die levenshouding evenmin. De gereformeerde politicus Keuchenius oordeelde: "Toch is er in alles wat de heer Domela Nieuwenhuis doet, nog een gedeelte over van het evangelie, door hem weleer verkondigd. Hij is een voorbeeld van matigheid, ingetogenheid en rechtvaardigheid". L.W.C. Keuchenius in een rede te Middelburg, geciteerd naar *De Bildtsche Courant*, 24 september 1885. J. Meyers, *Domela. Een hemel op aarde, Leven en streven van Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, Amsterdam 1993, p. 74.
- 9 Ferdinand Domela Nieuwenhuis aan Adriaan Domela Nieuwenhuis, Den Haag 9 december 1876, in: "*En al beschouwen alle broeders mij als den verloren broeder*", *De familiecorrespondentie van en over Ferdinand Domela Nieuwenhuis, 1846-1932*, verz. en gepres. door B. Altena, Amsterdam 1997, p. 208. 'Ik ben bezig met de kennismaking van [Eduard] Baltzer te Nordhausen die mij een interessante persoonlijkheid voorkomt met zijn vegetarisme. Hij behoort ook onder de mensen die den arbeid maken tot een punt hunner gedachten.' Domela behoorde tot de ethische vegetariërs die de overtuiging waren toegedaan dat het doden en zich voeden met het vlees van dieren, niet in overeenstemming is met de plaats die de mens in de natuur inneemt. Vgl. D. de Clercq, 'Domela Nieuwenhuis en het vegetarisme', in: *Gedenkboek ter gelegenheid van den 70sten verjaardag van F. Domela Nieuwenhuis, 31 december 1916*, Amsterdam 1916.
- 10 J.J. Kalma, *Er valt voor recht te strijden, De roerige dagen rond 1890 in Friesland*, 's Gravenhage 1978, p. 94-5. Tegen kussen en omhelzen op de hoeken van de straat bestonden grote bezwaren. Men mocht zijn innerlijke gevoelens niet al te onbeheerst blootgeven. Dat de

- aristocratie bedorven was hoefde voor de proletariër geen reden zijn hem na te volgen. Domela keerde zich ook in zijn directe omgeving tegen gebrek aan zelfbeheersing. Voor de amoureuze escapades van Janus van Emmenes had hij geen goed woord over en ook Tjeerd Stienstra, een geliefd propagandist, schakelde zich zelf uit toen zijn huwelijk stukliep. Datzelfde gold voor Christiaan Cornelissen, toen hij met Lilly Rupertus een vrij huwelijk aanging. Men mocht dan nog zo revolutionair zijn, godloochenaar en atheïst, er waren normen die men niet straffeloos kon schenden.
- 11 In zijn studie *Zuiverheid en decadentie* verdedigt Arnold Labrie de stelling dat 'de zorg om het zuivere [...] vooral aan kracht wint in tijden die kunnen worden aangemerkt als historische crisisperiodes'. A. Labrie, *Zuiverheid en Decadentie. Over de grenzen van de burgerlijke cultuur in West-Europa, 1870-1914*, Amsterdam 2001, p. 30. Over de crisis van de burgerlijke cultuur, zie ook: E. Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875-1914*, London 1995, p. 10.
 - 12 J. Romein, A. Romein-Verschoor, *Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen*, Amsterdam 1946 (1971), p. 802-3. H. te Velde, *Stijlen van leiderschap, Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*, Amsterdam 2002, p. 88.
 - 13 D. Bos, *In dienst van het koninkrijk. Beroepsontwikkeling van hervormde predikanten in negentiende-eeuws Nederland*, Amsterdam 1999, p. 51. Schaper oordeelde: 'Hij sprak mooi, betoogde rustig, zonder verheven begeestering en duidelijk'. J. H. Schaper, *Een halve eeuw van strijd*, 2 delen, Groningen-Den Haag-Batavia, 1933-1935, deel 1, p. 84.
 - 14 Y. Kuiper, "'Gij moet uw eigen verlosser zijn!'", Aantekeningen bij een rede van Ferdinand Domela Nieuwenhuis', in: *Ferdinand Domela Nieuwenhuis, De apostel van de Friese arbeiders*, red. J. Frieswijk e.a., Drachten 1988, p. 156-157. 'Domela Nieuwenhuis spreekt in Appelscha, Verslag van de rede van den heer Domela Nieuwenhuis ten huize van K. Zwart, te Appelscha op zaterdag 30 maart 1889, in: *Ferdinand Domela Nieuwenhuis, De apostel van de Friese arbeiders*, red. J. Frieswijk e.a., Drachten 1988, p. 162-170.
 - 15 F. Domela Nieuwenhuis, *Een nieuw leven van Jezus, een historisch-kritische studie*, Leiden 1876, p. 2, 13 en 67-69.
 - 16 B. Altena, 'Domela's beeld van de Jezusfiguur', *De AS, anarchistisch tijdschrift*, 17e jaargang, nr. 87, juli-september 1989.
 - 17 H. Roland Holst, 'F. Domela Nieuwenhuis' uitvaart', *De Nieuwe Tijd*, 24ste jaargang 1919, Amsterdam 1919, p. 747. 'Den Makker die de massa's uit doodsche slaafsheid wekte', *De Tribune*, 24 november 1919.
 - 18 Zie voor de ontwikkeling van de stakingsbeweging in Nederland tussen 1885-1895 de database 'Stakingen in Nederland' [Sjaak van der Velde]: <http://www.iisg.nl/databases/stakingen.php>
 - 19 *Van Christen tot anarchist. Gedenkschriften van F. Domela Nieuwenhuis*, Amsterdam 1910, p. 54.
 - 20 S. de Wolff, *En toch...! Driekwart eeuw socialisme in vogelvlucht*, Amsterdam 1951, p. 71.
 - 21 Vgl. D. Bos, *Waarachtige volksvrienden, de vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894*, Amsterdam 2001. J. Giele, 'Socialisme en vakbeweging. De opkomst van socialistische vakorganisaties in Nederland (1878-1890)', *Jaarboek voor de geschiedenis van*

- socialisme en arbeidersbeweging in Nederland. 1978, Nijmegen 1978. J. Frieswijk, *Socialisme in Friesland 1880-1900*, Amsterdam 1977.
- 22 P. van Horssen, D. Rietveld, 'De Sociaal Democratische Bond. Een onderzoek naar het ontstaan van haar afdelingen en haar sociale structuur', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (mei 1975), p.19-20, p. 50-52. D. Bos, *Waarachtige volksvrienden*, p. 264-68.
- 23 Voorzichtigheid moet betracht worden. Pas in 1889 kwamen de bootwerkers in Amsterdam en Rotterdam tot de oprichting van vakverenigingen kwamen. Daarbij speelde de SDB, zeker in Rotterdam nog geen rol. De grote staking van 1889 was geïnspireerd door de Engelse Dock, Wharf, Riverside and General Labourers' Union, die in beide steden 'branches' opzette. *Verslag Arbeidsenquête in het bijzonder ten aanzien van het los- en laadwerk bij zeeschepen te Rotterdam en Amsterdam*, 1890, p.15-16. Tot een jaar voor de eeuwwisseling bleef het vallen en opstaan en hadden vak- en politieke organisatie nog weinig vorderingen gemaakt. H. Spiekman, *De bootwerkersbeweging te Rotterdam*, Amsterdam 1900, p. 6-10. Vgl. H. Boot, 'Een eeuw Amsterdamse haven: verwildering, regulering en flexibilisering van de havenarbeid' [typoscript dissertatie, verschijnt in 2009].
- 24 D. Bos, *Waarachtige volksvrienden*, p. 176, 180-181
- 25 J. Giele, *De Eerste Internationale in Nederland, een onderzoek naar het ontstaan van de Nederlandse arbeidersbeweging van 1868-1876*, Nijmegen 1973, p. 197. P. van Horssen, D. Rietveld, a.w., mei 1975, p. 58. In 1886 telden Friesland en Groningen ieder nog slechts 50 leden.
- 26 V.C. Sleebe, *In termen van fatsoen. Sociale controle in het Groningse kleigebied 1770-1914*, Assen 1994, p. 62.
- 27 J. Giele, 'Arbeidersbestaan, levenshouding en maatschappijbeeld van de arbeidende klasse in Nederland in het midden van de negentiende eeuw', in: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland 1976*, p. 82-86.
- 28 J.L. van Zanden, A. van Riel, *Nederland 1780-1914, Staat, instituties en economische ontwikkeling*, p. 277-88, p. 315. Van Zanden en Van Riel tekenen daarbij aan dat de moderne economische groei na 1865 tot belangrijke verschuivingen in de beroepstructuur en daaraan gerelateerde processen van urbanisatie leidde. Terwijl de industrie en dienstensector vooral in de Randstad van Holland voor nieuwe werkgelegenheid zorgde, nam de werkgelegenheid in de landbouw belangrijk af.
- 29 P. van Horssen, D. Rietveld, a.w., mei 1975, p.30. Over het spontane karakter van de woelingen en oproeren in Amsterdam, zie D. Bos, *Waarachtige volksvrienden*, p. 192-223.
- 30 In zijn brochure *Klassevoordeel* sprak Van der Goes zijn weerzin uit over de ongepolijste vormen van de toonaangevende stroming in de SDB en over het ongenueanceerde schreeuwen over de afschaffing van het 'privaatbezit'. F. van der Goes, *Klassevoordeel*, Amsterdam 1891. Vgl. ook: IJ. Botke, 'Franc van der Goes, 1859-1939', in: *Het Jaarboek voor het democratisch socialisme*, 1(1979), p. 146.
- 31 Nellie van Kol aan F. Domela Nieuwenhuis, 25 oktober 1887, Archief F. Domela Nieuwenhuis, II C 9.
- 32 Geciteerd bij B. Bymholt, *Geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland*, Amsterdam 1894 (1976), p. 354.

- 33 H.H. van Kol aan F. Domela Nieuwenhuis, Eindhoven 7 november 1885, Archief F. Domela Nieuwenhuis, II C 9.
- 34 B. Bymholt, *Geschiedenis der arbeidersbeweging*, p. 355 (n. 1). 'Het bestaan dier stroomingen te ontkennen of voorbij te zien, ware struivogelpolitiek'. Vergelijk ook D. Bos, *Waarachtige volksvrienden*, p. 200.
- 35 A.H. Gerhard aan F. Domela Nieuwenhuis, 20 november 1887, Archief F. Domela Nieuwenhuis, II C 6.
- 36 D. Bos, *Waarachtige volksvrienden*, p. 207-22. P. de Rooy, *Een revolutie die voorbij ging. Domela Nieuwenhuis en het Palingoproer*, Bussum 1971. Ook aan de oplagestijging van *Recht voor Allen*, vooral bewerkstelligd door de geruchtmakende straatcolportage kwam een einde. Vergelijk P. van Horssen, D. Rietveld, 'De Sociaal Democratische Bond, Een onderzoek naar het ontstaan van haar afdelingen en haar sociale structuur' II, *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, februari 1977, p. 37-38. In 1885 verscheen *Recht voor Allen* tweemaal per week in een gemiddelde oplage van 20.000. In 1886 verscheen het blad driemaal per week en steeg de colportage naar gemiddeld 30.000. Het aantal abonnees bedroeg nog geen 2000. In 1887 daalde de gemiddelde oplage spectaculair naar 13.200 terwijl het aantal abonnees daalde naar 1500.
- 37 J. Saks, *Kritische herinneringen, met een woord vooraf van dr. Fr. De Jong edz.*, Nijmegen 1977 (1929), p. 38.
- 38 W.H. Vliegen aan F. Domela Nieuwenhuis, z.d.(1890), Archief F. Domela Nieuwenhuis, II C 16.
- 39 Een indicatie geeft de gang van zaken rond de jaarlijks plaatsvindende feesten waarbij socialisten uit verschillende steden elkaar ontmoeten. In 1884 troffen zo'n 600 socialisten uit 13 plaatsen elkaar in Haarlem. Na afloop ging een deel der feestvierenden zich te buiten aan alcohol en raakte in gevecht met Haarlemmers. Het volgende jaar in Wassenaar werd de dag tot in de puntjes geregeld. Alcohol was voortaan verboden, met een fluitsignaal werd het commando stilstaan, vooruitgaan of verzamelen gegeven en strikjes verdeelden de leden in gewone leden, bestuursleden en leden van de Centrale Raad. Nationaal Archief, Ministerie van Justitie, 31 augustus 1885, geheim dossier no. 13.
- 40 Belangrijker dan de feitelijke situatie is het imago dat Domela aankleefde. Tekenend is de volgende correspondentie. 'En nu uw antwoord. Gij [Domela Nieuwenhuis] beklagt u er over dat ik op het adres niet heb gezet: De heer.... En beschouwt dit als teken van onbeschaafdheid. Maar ik liet dit niet weg uit gebrek aan bekendheid met die gewenste betiteling maar om andere reden. Alle mensen zijn gelijk zegt gij wel nu! Alle mensen zijn er niet naar om als heer betiteld te worden, ik vermoedde dus dat gij voor uw zelve niet zoudt begeren wat gij velen zeker weigert. Ik erken nu dat ik uit de advertenties van *Recht voor Allen* had kunnen zien dat ge de heer DN [Domela Nieuwenhuis] genoemd wordt. Dat ik alleen met mijn naam ondertekende zonder een der gewone bijvoegingen t.t., uw vriend, hoogachtend, uw dienaar of zoo geschiedde omdat deze bijvoegingen een leugen zou geweest zijn en ik waarheid lief heb. Mij dunkt: gij die zegt de beschaving niet in vorm maar in het wezen der zaak te zoeken moest dien waarheidszin als teeken

- van beschaving waarden.' H. Boetje aan F. Domela Nieuwenhuis, Hengelo 28 maart 1883, Archief F. Domela Nieuwenhuis, II C 2.
- 41 Aaron Wildavsky verdedigt de stelling dat charismatisch leiderschap zich voordoet in egalitaire organisaties die een formeel gezag van de hand wijzen. Richard Ellis onderschrijft de stelling, en wijst er op dat charisma in dergelijke organisaties, geplaagd door onenigheid, een integratieve functie vervult. Het lijkt me een te statische visie, die te weinig rekening houdt met de ontwikkeling van organisaties. Charisma krijgt – zoals ik hier laat zien – vooral een kans in beginnende sociale bewegingen met een sterk egalitaire inslag en zonder een ontwikkeld centraal gezag. A. Wildavsky, *The nursing Father: Moses as a political leader*, Alabama 1984, p. 197-99. R.J. Ellis, 'Explaining the occurrence of charismatic leadership in organization', in: *Journal of Theoretical Politics* 3(3) 1991, p. 305-19.
- 42 Discipline is volgens Weber de grote tegenspeler van charisma omdat ze de ruimte voor individueel handelen beknot. M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 5 Aufl., Studienausgabe, Tübingen 1976, p. 681 ev.
- 43 W. Havers, S.W. Coltof, 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis', in: *Gedenkboek ter gelegenheid van den 70sten verjaardag van F. Domela Nieuwenhuis, 31 december 1916*, Amsterdam 1916, p. 166.
- 44 W. Havers, S.W. Coltof, 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis', p. 170.
- 45 Henri van Kol aan F. Domela Nieuwenhuis, Den Haag, 18 juni 1886, Archief F. Domela Nieuwenhuis, II C 9. Nellie van Kol aan F. Domela Nieuwenhuis, Den Haag, 18 juni 1886, Archief F. Domela Nieuwenhuis, II C 9. Ed. Anseele aan F. Domela Nieuwenhuis, 11 juni 1886, archief F. Domela Nieuwenhuis, II C 1.
- 46 F. Domela Nieuwenhuis aan César De Paepe, Den Haag 1 juli 1886, IISG, collectie César de Paepe. Vgl. ook F. Domela Nieuwenhuis, 'Die sozialistische Bewegung in Holland', *Die Neue Zeit*, 1, 1890-1891, IX, p. 57.
- 47 F. Domela Nieuwenhuis excerpten 1870-1919, Archief F. Domela Nieuwenhuis, IV B 4 A.
- 48 Dennis Bos beschreef hoe een volksoploop tijdens de roerige dagen van augustus 1885 van een winkelier 'roode stof voor vlaggen' eiste. Een treffende illustratie hoe in deze dagen elementen van criminele, oproerige én socialistische tradities samengingen en nieuwe gedaanten aannamen (*Waarachtige volksvrienden*, p. 202).
- 49 De grootste bezwaren kwamen doorgaans van partijgenoten die al met een half been buiten de organisatie stonden zoals C. J. van Raay in 1886 en C. Croll in 1890. In hun afscheidsbrochures fulmineerden ze tegen de verafgoding van Domela. C. J. van Raay, *Mijn afscheid van de SDB*, Den Haag 1886. C. Croll, *Ter toelichting van mijn uittreden uit de Sociaal-Democratische Partij (een vraag van staatsrecht mede)*, Den Haag 1890.
- 50 M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 1 Halbband, Tübingen 1956, p. 140-42; 2. Halbband, p. 663. Charisma is volgens Weber niet verenigbaar met de routine van economische gewin, hetgeen iets anders is dan het bezit van vermogen of materiële goederen.
- 51 F. Domela Nieuwenhuis aan César De Paepe, 'Gravenhage, 9 januari 1880, IISG collectie De Paepe.
- 52 J. Saks, *Kritische herinneringen*, p. 52. J. Frieswijk, 'The labour movement in Friesland, 1880-1918', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, jrg. 18, 2/3, juli 1992, p. 388. Over de noordelijke

- kiesrechtbeweging en de Volkspartij ook: A.F. Mellink, 'Een poging tot democratische coalitie-vorming: de Nederlandse kiesrechtbeweging als Volkspartij (1886-1891), in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 81ste jrg. 1968, afl. 2. *Almanak voor de Volkspartij in Friesland*, 1892, p. 1.
- 53 H. te Velde, *Stijlen van Leiderschap*, p. 89. De timmerman R. van Zinderen Bakker uit Gorredijk toonde zijn affectie jegens Domela Nieuwenhuis zonder terughoudendheid: 'Gij die gestreden hebt voor ons. Gij die daar lijdt ter wille van ons. Gij die eenmaal zult sterven, waar en wanneer dan ook met een bede op de lippen voor ons. WIJ! WIJ zullen met U lijden ook al scheiden de dikke kerkermuuren onze personen van elkaar. Geen bete broods wordt in ons gezin in de mond gestoken, [...] of wij denken daarbij aan u, aan u die ons vanuit de dofheid der onkunde en sleurgeest heeft weten op te wekken, aan U die ons heeft geleerd hoe ook voor ons door organisatie en wetenschap levensgeluk en poëzie is weggelegd – Waarde Meester houdt moed zoo het kan!' R. Van Zinderen Bakker aan F. Domela Nieuwenhuis (in de strafgevangenis te Utrecht), 27 maart 1887, Archief F. Domela Nieuwenhuis, II C 1.
- 54 W.H. Vliegen, *De Dageraad der Volksbevrijding*, dl. 1, Amsterdam 1921, p. 50-52.
- 55 De interpretatie dat Domela, de burgerheer, het plebs meed of zich – althans uiterlijk - afsloot voor haar gevoelens en daarmee in strijd handelde met zijn roeping [zie bijvoorbeeld J. Meyers, *Domela, een hemel op aarde*, p.159-160], ziet er volgens mij aan voorbij dat een magisch charisma alleen kan bestaan bij dragers die over een niet voor iedereen toegankelijke (quasi) bovennatuurlijke status beschikken.
- 56 De varkenskoopman G.L. van der Zwaag verklaarde bijvoorbeeld dat hij niet door Domela Nieuwenhuis maar door Oebele Stellingwerf tot het socialisme was gebracht. J.J. Kalma, *Er valt voor recht te strijden. De roerige dagen rond 1890 in Friesland*, 's Gravenhage 1978, p. 93.
- 57 *De Vrije Socialist*, 7 januari 1899. Over Tjerk Luitjes merkte Domela Nieuwenhuis op: 'Een naprater of naloper was hij niet, dat zal niemand van hem getuigen.' Zie voor Luitjes ook: J. Houkes, *Travailleur, een politieke biografie van de Groninger anarchist Tjerk Luitjes 1884-1910*, Groningen 1985.
- 58 *Jeugdherinneringen van Jelle Dam*, ingeleid en uitgegeven door Lykele Jansma, Buitenpost 1990, p. 65.
- 59 J. Frieswijk, 'Een socialistisch propagandist in revolutionaire jaren, biografie van Tjeerd Stienstra (1859-1935)', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, nr. 6, oktober 1976, p. 219- 56. In zijn in Harlingen spelende roman *Anna Casparii* laat Theun de Vries de figuur Monne Monsma een centrale rol spelen in de strijd van de arbeiders. Monsma is voor een groot deel gemodelleerd naar Tjeerd Stienstra.
- 60 O. S. Knottnerus, 'Het anarchisme als geseculariseerde bevindelijkheid', *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging* nr. 18, p. 47.
- 61 A.F. Mellink, 'Domela Nieuwenhuis en de voormannen van de Friese Volkspartij', in: *Ferdinand Domela Nieuwenhuis, De apostel van de Friese arbeiders* (red. J. Frieswijk ea.), Drachten 1988, p. 122. F. Domela Nieuwenhuis, *Van Christen tot anarchist*, 4e druk, zj.p. 175, p. 178.

- 62 R. van Zinderen Bakker aan F. Domela Nieuwenhuis, februari 1892, Archief F. Domela Nieuwenhuis, II C 1. 'Ik heb het nu eenmaal bij u verkorven en dan ? Ik meen dat aan anderen te hebben gezien, dan valt er geen lieve moeder meer aan en daarom dan ook zou het mij niet verwonderen dat deze uw brief reeds een begin is van het afmaakproces dat mij te wachten staat'. J. Frieswijk, 'Een socialisties propagandist', p. 232-37. J. Frieswijk, 'De Gorredijkse socialisten en de arbeidersbeweging in de Friese Zuidoosthoek in de negentiende eeuw', in: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland* 1976, p. 129.
- 63 Geciteerd bij W.H. Vliegen, *De Dageraad der Volksbevrijding*, dl. II, Amsterdam 1922, p. 279.
- 64 W.H. Vliegen, *De Dageraad der Volksbevrijding*, II, p. 286.
- 65 M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 1 Halbband, Tübingen 1956, p. 124-148; 2 Halbband p. 669.
- 66 M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, halbband I, Tübingen 1956, p. 140. Weber benadrukte dat het niet om objectieve kwaliteiten ging, maar alleen 'wie sie tatsächlich von den charismatisch Beherrschten, den Anhängern, bewertet wird.' Vgl. ook A.R. Willner, D. Willner, 'The rise and role of charismatic leaders', in: *The Annals of the American Academy of Political and Social Society*, march 1965.
- 67 H. te Velde, 'Charismatic leadership, c. 1870-1914, a comparative European perspective', in: *Making Reputations, Power, Persuasions and the Individual in Modern British Politics*, ed. by R. Toye, L. Gottlieb, London 2005, p. 47.
- 68 Rindert van Zinderen Bakker genoot bijvoorbeeld Domela's morele en financiële steun in het meester worden van zijn problemen met de drank. Ook Janus van Emmenes deed nooit vergeefs een beroep op Domela's vrijgevigheid. Ze waren geen uitzondering.

